Ovidiu BARON

Complexul Naţional Muzeal "ASTRA" Sibiu
"ASTRA" National Complex Museum Sibiu

Oralitate şi multilingvism. Câteva consideraţii asupra culturii istroromâne

Orality and Multilinguism. Considerations on the Istro-Romanian culture

Istro-Romanian culture keeps the traces of one small community`s passing through this world; its survival still seems a miracle to those who are trying to understand its secrets. The situation is ever more mysterious given the fact that the migration of Romanian population to Istria is still unclear, despite the existence of some pieces of historical evidence, both regarding the trajectory and the period or the reasons that made the heirs of the Dacian-Romans get there.

During my trip to Croatia, as well as through the research conducted later on, I detected some attitudinal patterns regarding the Istro–Romanians. My attention was firstly drawn by the enthusiastic attitude of some researchers that declare themselves highly committed to safeguarding the Istro–Romanian language and culture.

The elements this article presents are highlighting two essential factors in respect to the evolution of the Istro–Romanian culture: the isolation and the oral character. While conducting their existence in a relatively closed space, their rather scarce art was mainly dominated by music and dance.

A travel through the Istro–Romanian villages is in fact a trip to the past. And not just any past, but one that belongs to us.

Keywords: Istro-Romanian culture, Istria, Istro-Romanian language

Institution's address: Piaţa Mică, nr. 11, Sibiu, România,
tel: +40-269-218195, fax: +40-269-218060, e-mail: *office@muzeulastra.ro*

Personal e-mail: *ovidiubaron@gmail.com*

Cultura istroromână păstrează urmele trecerii prin lume a unei comunităţi mici, a cărei supravieţuire pare încă un miracol celor care încearcă să-i înţeleagă secretele. Situaţia este cu atât mai misterioasă, cu cât migraţia populaţiei româneşti din Istria, în ciuda existenţei câtorva probe istorice, este încă neclară, atât din punctul de vedere al traseului urmat, cât şi al perioadei şi al motivelor care i-au făcut pe urmaşii daco-romanilor să ajungă acolo. Este greu de stabilit dacă putem vorbi despre cultura istroromână ca despre un fenomen de amploare, cu trăsături bine definite, clar identificabil între culturile lumii, şi mă refer aici mai ales la ecourile pe care această cultură le are, la elementele sale reprezentative, la ceea ce o distinge în mod clar de alte culturi. Desigur, dacă ar fi să pornim de la distincţia cultură minoră - cultură majoră, atunci alegerea nu ar fi una dificilă. De cele mai multe ori, popoarele mici au culturi mici, iar în situaţiile în care o populaţie nu este legitimată istoric, recunoscută oficial de către toate forurile internaţionale, dacă nu a avut sau nu are un statut politic care să o individualizeze, atunci lucrurile stau şi mai rău. Din păcate pentru istroromâni şi pentru cei interesaţi de existenţa lor, gesturile de simpatie din partea forurilor politice şi culturale au fost, de-a lungul istoriei, sporadice, ineficiente ori cu rezultate nesemnificative pe termen lung. În prezent, situaţia lor nu mai poate fi reglementată politic altfel decât este: un mic segment al populaţiei croate, vorbind un dialect înrudit cu româna, recunoscut ca atare, însă considerat a fi pe cale de dispariţie. Cum limba este liantul esenţial al unei comunităţi, dispariţia sa va echivala, iremediabil, cu dispariţia comunităţii.

În timpul deplasării mele în Croaţia, precum şi în cercetările pe care le-am făcut ulterior, am remarcat câteva tipuri de atitudini în ceea ce-i priveşte pe istroromâni. Mi-a atras atenţia, în primul rând, atitudinea entuziastă a unor cercetători care îşi

afirmă cu tărie dorinţa salvării limbii şi culturii istroromâne. Un exemplu esenţial este cel al profesorului Petru Raţiu, a cărui prezenţă în mijlocul comunităţii se simte chiar şi atunci când Domnia-Sa se află la sute sau mii de km distanţă. Am remarcat, în cazul Domniei Sale, una dintre acele urme care nu se pot şterge, un fenomen care trece dincolo de valoarea unui simplu manifest, sau al unui gest trecător de prietenie, aşa cum se întâmplă cu cele mai multe persoane care ajung, la un moment dat, să-şi intersecteze existenţa cu a istroromânilor. Oamenii îl apreciază şi îl amintesc pe domnul Raţiu în discuţii, îi evidenţiază meritele, dovedind că îl consideră deja unul de-al lor. Profesorul, cum îi spun mulţi dintre ei, este unul din cazurile rare care lasă urme de neşters nu doar pentru lingvişti, muzeografi sau jurnalişti, ci şi pentru comunitatea propriu-zisă. Am avut, în timpul Zilelor culturii istroromâne la Sibiu, exemplul unui alt entuziast, domnul Ervino Curtis, cel care, în urma unei cercetări asidue, a decis să vorbească lumii despre acei oameni ajunşi, cine ştie când, în munţii Croaţiei. Este un efort impre-sionant, de ambasador al culturii istroromâne, al unei personalităţi culturale internaţionale care posedă, pe lângă entuziasm, şi o altă mare calitate: luciditatea. De asemenea, dialectologi de mare valoare se ocupă în continuare de segmentul istroromân, în centre universitare importante, precum Clujul sau Timişoara. Demersurile ştiinţifice, mai ales cele de ordin dialectal, au o tradiţie de peste un secol, iar cercetările de teren pe care acestea le-au presupus au generat, de fiecare dată, rezultate suplimentare, de ordin istoric sau cultural. Amintim aici o mărturie veche, a lui Iosif Popovici, care pune în balanţă căldura cu care a fost primit de istroromâni, în comparaţie cu obtuzitatea unor autorităţi publice, susţinute de biserică: „Am fost pârât, că am venit să-nşel şi să fur copiii români, ca să-i aduc în ţările noastre la şcoală. Întreaga operă a fost a preotului Flegar, care sufere de diferite halucinaţiuni, când vede câte un Român, că vine, să-şi caute fraţii prin dealurile sterpe şi văile sărace din Istria”[1] .

Catolicizarea se pare că a nu a fost benefică păstrării identităţii istroromânilor, cel puţin în anumite perioade ale existenţei lor. Tot Iosif Popovici observa: „Preoţii catolici, apostolii nenaturali ai mişcărilor slave naţionale, lucru ce n-ar trebui să fie îngăduit de cozmopolitismul clasic al bisericii catolice, se adaptează unor operaţii, care nu află hrană naturală în sufletul lor”[2]. Ostilitatea oficialităţilor, combinată cu ostilitatea mediului vital – sărăcia fiind adeseori evocată în mărturiile legate de istroromâni –, au reprezentat suportul unei culturi simple, aproape rudimentare, rămasă la nivelul unei oralităţi nefireşti pentru secolul XX. Este semnul unei culturi rostite în şoaptă, în lipsa posibilităţilor unei afirmări ample, deschise. Catolicismul sau slavismul au fost elemente „nenaturale”, ca să folosim termenul lui Iosif Popovici, care s-au adăugat unui trai simplu, unor preocupări menite să asigure, mai întâi de toate, existenţa cotidiană.

O altă atitudine este reprezentată de cei care trec, de vizitatorii ajunşi în satele locuite de istroromâni şi, odată plecaţi de acolo, dau un semn despre ei lumii. Este un fenomen cu atât mai pozitiv cu cât numărul acestor vizite este mai mare. Salvarea comunităţii istroromâne ar putea veni de la un soi de turism cultural bine organizat, cu etape clare. Asta ar presupune însă un efort esenţial din partea unor persoane capabile să investească acolo. Un aspect important ar putea fi aici şi înfrăţirea, propusă de directorul Muzeului „Astra”, dintre satele locuite de istroromâni şi două comune româneşti. Aceasta ar putea genera un schimb constant şi benefic pentru ambele părţi, ar putea menţine preocuparea pentru tradiţiile încă active şi poate ar reînvia chiar tradiţii uitate.

O a treia atitudine la care aş vrea să mă refer este cea a „salvatorilor” politici ai comunităţii istroromâne. Cu tot respectul pentru lupta lor, cred că este varianta cea mai puţin benefică în această situaţie. Mesaje de genul „salvaţi-i pe fraţii noştri”, „declaraţii-i pe istroromâni drept minoritate” etc. pot genera cel mult tensiuni inutile. Nu o minoritate politică avem de salvat, ci o limbă şi o cultură. Iar demersurile pentru o minoritate politică, dacă s-ar pune problema lor în acest caz, nu trebuie făcute de către oameni din afară, ci din interiorul comunităţii. În discuţiile mele cu oamenii din Zejane şi Susneviţa nu s-a pus niciodată o astfel de problemă. Eforturile în plan cultural pot avea deja un succes uriaş dacă vor fi făcute cu regularitate. Un centru de studii istroromâne, o tabără de creaţie, o şcoală de vară sunt câteva exemple de eforturi care pot da rezultate extrem de importante pe termen lung. S-ar mai putea face un concurs de limbă istroromână, cu premii motivante şi, bineînţeles, pe lângă aceste demersuri, se pot pune bazele unui fenomen turistic. Toate aceste demersuri pot fi făcute şi în lipsa declarării celor două sate ca minoritate românească. Dacă politicul nu a servit vreme de secole, el nu trebuie căutat cu obstinaţie, ca soluţie unică, putând urma, la un moment dat, unor eforturi susţinute în plan cultural-turistic.

Dovezile lingvistice aduse de studiul pasionat al dialectologilor români şi străini ne atrag atenţia asupra unui fond lingvistic vechi, de sorginte

dacică, existent şi în fondul arhaic al limbii române. Aceasta este dovada cea mai clară că acea comunitate s-a format pe teritoriul vechii Dacii, migrând apoi spre vest. Fondul lexical românesc totalizează, în prezent, aproximativ 25% din vocabularul activ al istroromânilor. Călătorii români ajunşi în Istria, la sfârşitul secolului al XIX-lea, afirmă însă că era posibilă o comunicare fără probleme între români şi istroromâni, fapt ce ar proba existenţa unui fond lexical românesc mult mai important în perioada respectivă. Spaţiul în care s-a localizat comunitatea istroromână are toate elementele unei izolări, fiind aproape ascuns între munţi şi greu accesibil în urmă cu secole sau chiar decenii, ceea ce a favorizat în mod evident păstrarea elementului lingvistic arhaic. Istroromânii se căsătoreau între ei şi îşi păstrau vestimentaţia, obiceiurile şi ocupaţiile pe care le ştiau de acasă. Izolarea favoriza însă păstrarea unei limbi sărace, cu slabe posibilităţi de dezvoltare. Deschiderea către comunitatea croată şi către alte populaţii din zonă, în funcţie de momentele istorice, au atras influenţe importante asupra limbii şi culturii istroromâne. Influenţa slavă este foarte importantă atât la nivel lexical, cât şi la nivelul morfo-sintactic. Convieţuirea cu populaţia slavă a adus, în mod logic, o alterare sau o modificare la toate nivelurile. Familiile mixte au devenit tot mai frecvente, istroromânii au preluat – sau au fost obligaţi să preia – nume slave, iar necesităţile cotidiene i-au orientat spre o comunicare în care limba croată a avut o pondere din ce în ce mai mare. Istroromânii au început să iasă tot mai mult din izolare, să-şi găsească de lucru în localităţile din apropiere, operând o deschidere către un spaţiu cu un orizont mult mai generos, pe malul Adriaticii.

Ideea de comunitate închisă este potenţată şi de existenţa unei locaţii mai vechi, chiar în piscul muntelui, locaţie strămutată mai târziu. Zona aleasă ulterior era ceva mai generoasă în resurse, adăugând prelucrării lemnului şi posibilitatea unei agriculturi de subzistenţă şi a creşterii animalelor. Ilustraţii vechi ni-i arată pe locuitorii Istriei în cioareci şi opinci, păscând oile, ocupaţia şi portul fiind specifice spaţiului dacic din care plecaseră.

Acestei deschideri pe plan local i-a urmat o importantă migraţie către diverse zone de pe glob, localnicii evocând cel mai frecvent Statele Unite ale Americii şi Australia. O dată cu această migraţie, comunitatea istroromână a suferit o scădere dramatică, ajungând, în zilele noastre, la aproximativ 250 de persoane, grupate în două sate: Susneviţa şi Zejane. Prof. dr. Ion Gherman sintetizează evoluţia – sau involuţia - numerică a comunităţii, pusă pe seama vitregiei istoriei: „O asemenea istorie i-a pus pe cei din acest teritoriu la grele încercări şi de aceea mulţi dintre ei au plecat în Italia sau mai departe. Aşa se face că mulţi dintre membrii acestei mici comunităţi româneşti au fost nevoiţi să ia calea pribegiei. Peste 500 dintre ei s-au stabilit chiar în New York, iar câteva zeci au ajuns în Australia. O situaţie ca aceasta, pe lângă multe altele, poate explica uşor cum se face că, din cei peste 5.000 de membri cât număra această comunitate românească la începutul veacului, astăzi nu mai sunt decât în jur de 1.250-1.500”[3].

Asupra comunităţii istroromâne a avut o influenţă importantă şi coabitarea cu italienii, care au impus la un moment dat chiar învăţământul obligatoriu în limba italiană. Foarte mulţi dintre istroromâni vorbesc fluent italiana, motiv pentru care au fost împrumutate diverse vocabule şi din această limbă. Numeroasele influenţe şi coabitări, precum şi lipsa unui suport instituţional autentic, au dus la pierderea treptată a elementelor specifice istroromânilor. Portul a fost modernizat, aşa cum s-a întâmplat în toate ţările lumii, globalizarea fiind un fenomen care nu i-a exclus nici pe ei. Locurile de muncă s-au diferenţiat treptat. Dar un rol esenţial în alterarea identităţii lingvistice – dacă nu şi etnice – l-a avut biserica catolică, istroromânii participând la serviciile religioase în limba croată. Nu a existat niciodată o instituţie în care să fie folosită istroromâna, iar învăţământul românesc a fost instituit o singură dată, pentru o perioadă scurtă, de către învăţătorul şcolit la Blaj, Andrei Glavina. Entuziasmul acestuia şi misiunea sa au durat abia câţiva ani, iar impactul unui astfel de demers nu putea avea urmări pe termen lung.

Toate elementele prezentate mai sus ne trimit către două criterii esenţiale, în ceea ce priveşte evoluţia culturii istroromâne: izolarea şi oralitatea. Atât timp cât au trăit într-un spaţiu închis, ei şi-au cultivat o artă sumară, dominată de cântec şi dans. Literatura folclorică este încă activă, într-o oarecare măsură, şi astăzi, prin câteva cântece (şi am putea vorbi, mai degrabă, de textul acestora, ca fiind specific istroromân, muzica având influenţe croate, austriece etc.) şi proverbe. La nivelul textelor religioase putem nota numai existenţa rugăciunii „Tatăl nostru“, care nu este însă ştiută decât de foarte puţine persoane. Dansul a preluat şi el influenţe străine, schimbându-se în totalitate. Paşii sunt elaboraţi, cu elemente preluate din polcă şi din alte dansuri europene. În privinţa tradiţiilor, s-a păstrat una singură, cea a sărbătorii de ”lăsata secului”, pliată însă pe modelul regiunii, unde se organizează în fiecare an un carnaval, la care istroromânii sunt reprezentaţi de către un singur ansamblu, cel al Zvonciarilor din Zejane.

Sextil Puşcariu publica, în 1906, o selecţie de texte culese în Istria. Volumul este rezultatul unei munci specifice de culegător de folclor, aşa cum se întâmplase şi în România, în urmă cu câteva decenii. Numai că acest demers al culegătorului de folclor pare să fi rămas singurul aducător de material literar chiar şi în zilele noastre. Sextil Puşcariu subliniază însă un aspect important legat de acele texte, şi anume rolul lor educativ, de suport al unei şcoli fundamentate tot pe oralitate: „Conţinutul acestor texte e destul de variat. O parte din ele sunt basme, cari au o asemănare deosebită cu basmele noastre. Majoritatea lor însă constă din snoave şi novelete populare, în cari lipseşte miraculosul. Acestea nu sunt numai opere de artă pură, ci au şi o tendinţă educativă, căci în ele se preamăreşte isteţimea”[4]. Paradoxal, este posibil ca această formă elementară de educaţie să fi fost chiar secretul supravieţuirii dialectului istroromân în forma lui actuală.

Intrarea în zona istroromânilor ne dezvăluie ruine ale celui de-al doilea război mondial. Nenumărate case cu zidurile sfârtecate, stând să se prăbuşească sau dimpotrivă, transmiţând sentimentul unei incredibile capacităţi de rezistenţă.

Deşi caracteristica este a Istriei, în ansamblu, legătura cu destinul istroromânilor are o încărcătură simbolică ce nu poate fi ignorată, pentru că aceasta este, aproximativ, şi situaţia comunităţii minuscule care vorbeşte încă dialectul istroromân. Construcţiile de piatră transmit ideea de soliditate, de forţă, iar la nivelul arhitectural remarcăm o anume sobrietate a liniilor, care nu înseamnă lipsă de imaginaţie, ci perpetuarea unui stil ancestral. Casele par să fie acolo dintotdeauna, spunând o istorie tuturor celor capabili să o asculte.

Nu toţi membrii comunităţilor din Zejane şi Suşnieviţa vorbesc istroromâna în acelaşi fel. Cei din Zejane ”cuvântă pa jeianskii”, în timp ce locuitorii celuilalt sat ”ganescu pa vloaţki”. Deşi au cunoştinţă unii de existenţa celorlalţi, cele două micro-comunităţi nu păstrează legături strânse. Există abia câteva cazuri de persoane care comunică telefonic din când în când sau, şi mai rar, se întâlnesc. Cele câteva zeci de kilometri care îi despart au dus la crearea unor diferenţe la nivel lingvistic. În ceea ce priveşte termenul de “istroromân”, el nu este folosit aproape deloc.

Din punct de vedere al acurateţii exprimării în istroromână, există diferenţe perceptibile între generaţii. Astfel, cei mai bătrâni folosesc mai mult termenii de substrat, fiind mai uşor de înţeles de către un vorbitor de română, în timp ce generaţiile următoare folosesc tot mai multe cuvinte de adstrat. Unii dintre ei par să nici nu conştientizeze trecerea, în timpul unei conversaţii, de la istroromână la croată. În funcţie de necesităţile de moment, vorbitorii experimentează un multilingvism deosebit de interesant şi am asistat la mai multe conversaţii în care au fost folosiţi termeni din română, istroromână, croată, italiană, germană, rusă etc. Diversitatea lingvistică se transmite, bineînţeles, la toate nivelurile. Impresia de cosmopolitism este de-a dreptul impresionantă din acest punct de vedere, satele istroromânilor semănând cu o capitală europeană, în care se intersectează drumurile reprezentanţilor a zeci de naţii diferite.

Călătorind în satele istroromâne, călătoreşti de fapt în trecut. Şi nu un trecut oarecare, ci unul care ne aparţine. Este un fel de timp suspendat, de parcă te-ai duce acolo pentru o promisă şi totuşi surprinzătoare întâlnire cu strămoşii. Chiar dacă, privindu-i şi ascultându-i mai atent, acea perdea de magie se risipeşte treptat şi timpul îşi recâştigă dimensiunea firească, forţa unui mesaj de dincolo de prezent continuă să te urmărească.

E ca şi cum nu ai căuta altceva decât propria ţară, ascunsă undeva, în munţii îndepărtaţi ai altei naţii: „Aici am rămas şi eu mirat, şi întrebai din nou, dacă sciu ei, că este în adever un sat numit România în părţile lor. Ei mă asigurară cu toţii că da, şi într-adever mai tarziu căutând pe harta Istriei, am dat de un sat aproape de Bogliune, cu numele de Romania”[5].

Note:

1. Josif Popovici, *Dialectele romîne*, HALLE A.D.S. Editura Autorului, 1914, p. 2.
2. Idem, p. 18.
3. Prof. Dr. Ion Gherman, *Românii din jurul României*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003, p. 485.
4. Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1906, p. 2.
5. Teodor Burada, *O călătorie în satele româneşti din Istria*, Iaşi, Tipografia Naţională, 1896, p. 13.

Bibliography

1. Teodor Burada, *O călătorie în satele româneşti din Istria / A Voyage through the Romanian Villages in Istria*, Iaşi, Tipografia Naţională, 1896
2. Ion Gherman, *Românii din jurul României / Romanians around Romania*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003
3. Josif Popovici, *Dialectele romîne / Romanian Dialects*, HALLE A.D.S. Editura Autorului, 1914
4. Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne / Istro-Romanian Studies*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1906